

Трибуна молодого вченого

Юлія Тарасенко

аспірант Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
старший викладач кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна
tarasenko8@i.ua

УДК 343.91–054.73

СТАН ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Анотація. У 2014 році Україна зазнала збройної агресії, що не могла не вплинути на комплекс детермінант злочинності у державі. Окупація частин території спровокувала масове внутрішнє переміщення людей, які проживали на них. Особам, які переміщалися, з часом було надано статус “внутрішньо переміщена особа” (у тексті ВПО вживається у множині. – Ю.Т.). На новому місці проживання ВПО наразилися на велику кількість проблем, для вирішення яких подекуди обирали неправомірний спосіб. Надалі для отримання об’єктивних висновків стосовно злочинів, які вчиняють ВПО, виявилось необхідним проведення анкетування прокурорів органів прокуратури України (в областях концентрації ВПО) з метою більш ґрунтовного вивчення цієї проблематики.

Метою статті є оприлюднення результатів анкетування прокурорів органів прокуратури України та проведення кримінологічного аналізу стану злочинності серед внутрішньо переміщених осіб в Україні на основі вказаного опитування.

Під час дослідження використовувався метод анкетування. Анкетування, або анкетне опитування, є ефективним і широко використовуваним у кримінології методом одержання даних. Тому, зважаючи на відсутність до 2017 року офіційної статистичної інформації від правоохоронних органів стосовно вчинення злочинів ВПО, такі дані було сформовано на основі масиву інформації, зібраної та проаналізованої шляхом проведення анкетування прокурорів органів прокуратури України в місцях найбільшої концентрації ВПО.

За результатами дослідження зроблено висновки, що в областях найбільшої концентрації ВПО (а саме: у Донецькій, Луганській, Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській, Одеській областях та у місті Києві) спостерігається пропорційно найбільший відсоток позитивних відповідей прокурорів щодо випадків учинення злочинів ВПО. Осіб, які вчиняють злочини, зі статусом ВПО у біль-

шості випадків прокурори характеризують як жертв обставин, у яких вони опинились після внутрішнього переміщення. На думку автора, внутрішнє переміщення є фоновим явищем злочинності. Також за допомогою проведеного анкетування виявлено певні труднощі, яких зазнає прокурор при здійсненні нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування. Пошук шляхів усунення таких проблем може бути предметом подальших наукових досліджень.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи; прокуратура України; прокурор; анкетування; злочин; досудове розслідування.

У 2014 році в Україні було зафіксовано масове явище внутрішнього переміщення людей. Внутрішнє переміщення, як і будь-який інший соціальний процес, спричинило низку негативних наслідків для внутрішньо переміщених осіб та населення загалом. Із часом ВПО почали здійснювати свій “внесок” у показники злочинності.

З огляду на актуальність тематики чимало науковців присвятило свої праці дослідженню проблем внутрішньо переміщених осіб. З-поміж них: Б. Бабін, С. Белікова, Т. Гришина, Ж. Лук’яненко, М. Менжул, Н. Наулік, В. Нестерович, Л. Нецька, Т. Огнєв, О. Первомайський, О. Рогач, Г. Христова та інші. З позиції кримінологічної науки у 2016 році на проблемі внутрішнього переміщення зосередила увагу В. Батиргареева та у 2017 році В. Бесчастний. Однак з позиції сучасної кримінології комплексне розроблення проблем вчинення злочинів ВПО українські вчені не проводили. Тому вбачається за доцільне провести таке дослідження, обов’язково враховуючи досвід роботи правоохоронних органів.

Метою статті є оприлюднення результатів анкетування прокурорів органів прокуратури України та проведення кримінологічного аналізу стану злочинності серед внутрішньо переміщених осіб в Україні на основі вказаного опитування.

Як відомо, за своєю сутністю внутрішнє переміщення є одним із різновидів міграції. Міграцію населення можна розглядати:

<...> як фонове явище до злочинності, оскільки мігранти <...> є особливою категорією населення і здійснюють власний вплив на криміногенну обстановку в державі перебування не тільки шляхом учинення злочинів, а й завдяки особливостям поведінки внаслідок адаптації до умов життя на новій для них території¹.

У 2016–2017 роках було проведено опитування громадської думки (безпосередньо та через мережу Інтернет) стосовно злочинності внутрішньо

¹ А. Калініна, ‘Вплив імміграційних процесів на стан злочинності в Україні на початку XXI ст.’ (2014) 27 Боротьба зі злочинністю 237.

переміщених осіб у містах концентрації ВПО (переселенців). Автор цієї статті, зокрема, вважає:

Результат опитування громадської думки засвідчив, що злочинність ВПО (переселенців) – факт не надуманий. У більшості випадків респонденти погодились з тим, що внутрішнє переміщення сприяло погіршенню криміногенної обстановки, також деякі респонденти знають про кримінальні правопорушення, суб'єктами вчинення яких були ВПО².

Тому для отримання об'єктивних висновків автором стосовно вчинення злочинів ВПО виявилось необхідним проведення анкетування прокурорів органів прокуратури України (в областях концентрації ВПО) з метою більш глибокого вивчення проблематики вчинення злочинів зазначеною категорією осіб.

Перейдемо до опису методів, які були використані для проведення нашого дослідження. Соціологічні та статистичні методи дослідження є різновидом наукових методів кримінологічних досліджень. До соціологічних методів належать опитування у формі анкетування та інтерв'ювання. Анкетування, або анкетне опитування, є ефективним і широко використовуваним у кримінології методом одержання відомостей. Тому, зважаючи на відсутність до 2017 року офіційної статистичної інформації від правоохоронних органів стосовно вчинення злочинів ВПО, такі дані формували, ґрунтуючись на масиві інформації, яка була зібрана шляхом проведення анкетування прокурорів органів прокуратури України в місцях найбільшої концентрації ВПО, а саме – у неокупованій частині Донецької області й Луганської області, Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській, Одеській і Полтавській областях і в місті Києві. Для більшої об'єктивності та порівняння одержаних відомостей ми провели анкетування також у Львівській, Черкаській та Чернігівській областях, до яких перемістилася значно менша кількість ВПО³.

Отже, проаналізуємо тепер одержані результати. Нами було опрацьовано 500 анкет. У анкетуванні взяли участь 366 прокурорів місцевих прокуратур та 136 прокурорів регіональних прокуратур. Похибка одержаних результатів становить 1,9%⁴. Досвід роботи прокурорів у професійній сфері загалом становив: до 5 років – 33,8%; від 5 до 10 років – 34,1%; понад 10 років – 34,8%.

² Ю Тарасенко, 'Ставлення українського соціуму в містах концентрації внутрішньо переміщених осіб (переселенців) до проблеми злочинності внутрішньо переміщених осіб (переселенців) в Україні' (2018) 1 National law journal: theory and practice 161–167.

³ Див.: Відповідь Міністерства соціальної політики України на запит Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України від 21 березня 2017 року № 34/о/208-17/221. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Proekti-normativnopravovih-aktiv.html> (дата звернення: 17.09.2018).

⁴ Див.: В Лунеев, *Юридическая статистика* (Юристь 2007).

На запитання: “Чи стикаються у своїй професійній діяльності прокурори з категорією осіб, які вчиняють злочини і мають статус внутрішньо переміщеної особи?” – було одержано такі відповіді: 1) з підконтрольної Україні частини Донецької області 74% прокурорів зазначили, що мають справу з такою категорією, та, відповідно, 26% дали заперечну відповідь; 2) з підконтрольної Україні частини Луганської області 72% прокурорів зазначили, що мають справу з цією категорією, та, відповідно, 28% дали заперечну відповідь; 3) у Харківській області 60% прокурорів зазначили, що мають справу з такою категорією, та, відповідно, 40% дали заперечну відповідь; 4) у місті Києві 57% прокурорів дали ствердну відповідь, а 43% – заперечну; 5) у Запорізькій області 63% прокурорів відповіли ствердно, а, відповідно, 37% дали заперечну відповідь; 6) у Дніпропетровській області 51% прокурорів зазначили, що мають справу з такою категорією, та, відповідно, 49% дали заперечну відповідь; 7) в Одеській області 53% прокурорів зазначили, що мають справу з такою категорією, та, відповідно, 47% дали заперечну відповідь; 8) у Полтавській області 41% прокурорів зазначили, що мають справу з такою категорією, та, відповідно, 59% дали заперечну відповідь; 9) у Львівській області 36% прокурорів зазначили, що мають справу з такою категорією, та, відповідно, 65% дали заперечну відповідь; 10) у Черкаській області 35% прокурорів зазначили, що мають справу з такою категорією, та, відповідно, 65% дали заперечну відповідь; 11) у Чернігівській області 33% прокурорів зазначили, що мають справу з такою категорією, та, відповідно, 67% дали заперечну відповідь. Результати опитування відображені у діаграмі (рис. 1).

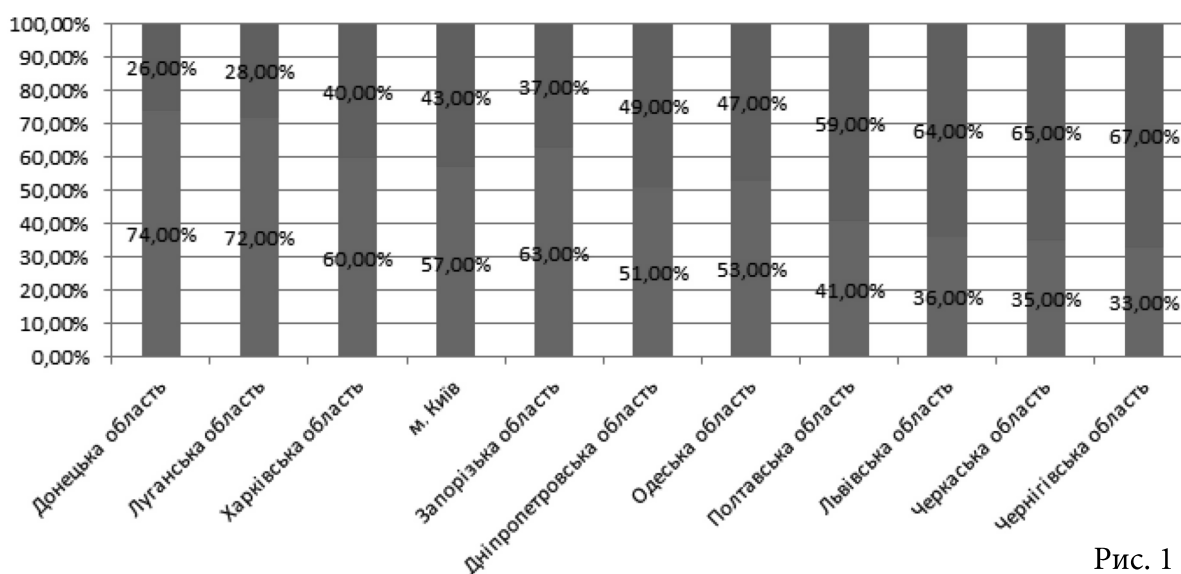

Рис. 1

Потім прокурорам було запропоновано письмово відповісти на відкрите запитання: “Як, на Вашу думку, впливає процес внутрішнього пе-

реміщення на криміногенну обстановку у державі?”, і було одержано такі відповіді:

- відсутність постійного житла, роботи, інших матеріальних ресурсів, психологічні причини (невпевненість у завтрашньому дні, підвищена емоційна напруга) спонукають ВПО до вчинення злочинів;

- певна кількість ВПО, які перемістились на мирну територію, соціалізувалася одразу, інша частина не змогла адаптуватись (як правило, це особи з девіантною поведінкою, які не мають бажання працювати, зловживають алкоголем або наркотичними речовинами);

- зі збільшенням кількості населення збільшується кількість вчинених злочинів та злочинців;

- ВПО перемістилися із регіонів, у яких рівень злочинності стабільно був серед найвищих; крім того, разом із добропорядними громадянами на мирні території перемістилися особи, які й раніше вчиняли злочини; багато криміногенних елементів переїхало до столиці України, оскільки тут є змога мати гідний заробіток;

- слабо контрольоване внутрішнє переміщення сприяє незаконному обігу зброї та наркотичних речовин, їх аналогів та прекурсорів на мирній території;

- зростання злочинності. Зокрема, у Луганській області є доволі поширеним підроблення документів для отримання статусу внутрішньо переміщеної особи;

- багато органів державної влади регіонального рівня залишилися на окупованій території. Як наслідок, велика кількість злочинів вчиняється з використанням офіційних бланків, штампів і печаток, що доступні особам, які перебувають на окупованій території;

- до кількості злочинців-“резидентів” додалися злочинці-ВПО, що призвело до переділу територій та сфер впливу між кримінальними угрупованнями;

- доволі поширеним стало шахрайство з метою заволодіння бюджетними коштами, що виділяються як допомога внутрішньо переміщеним особам (зазначення недостовірних відомостей, приховування інформації про матеріальні статки, наявність нерухомості на неокупованих територіях тощо), при складанні заяв на отримання різного виду матеріальної допомоги.

Далі прокурорам пропонували охарактеризувати ВПО, які вчинили злочини. Узагальнюючи дані щодо всіх областей, ми одержали такі результати: 3% зазначили, що ВПО, які вчинили злочини, є доволі освіченими, толерантними громадянами, які усіяко намагаються закріпитися на новому місці; 40% відповіли, що ВПО, які вчинили злочини, є пасивно

налаштованими до всього, не мають бажання працювати, ведуть здебільшого паразитарний спосіб життя; 15% вказали, що ВПО, які вчинили злочини, озлоблені на державу та всіх оточуючих громадян, мають установку в поведінці, сформульовану за принципом “мені всі винні”; 42% зазначили, що ВПО, які вчинили злочини, є жертвами обставин, у яких вони опинилися після внутрішнього переміщення.

Надалі прокурорам пропонували письмово відповісти на відкрите запитання: “Яких труднощів Ви зазнали при здійсненні нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, коли суб’єктом вчинення злочину були ВПО?” Прокурори вказали на проблеми щодо:

- установлення фактичного місцезнаходження, місця проживання ВПО, відсутності місця реєстрації у ВПО, відсутності соціальних зв’язків у ВПО; відсутності документів, які посвідчують особу-ВПО; труднощів із розшуком свідків, які є ВПО, зокрема, перебування свідків та/або необхідних доказів на непідконтрольних територіях;

- обрання запобіжного заходу. Ефективним є лише один запобіжний захід – тримання під вартою, оскільки в іншому випадку є ризик, що особа може повернутися на окуповану територію;

- виконання ухвали суду стосовно заходів забезпечення кримінального провадження у виді арешту майна; неможливість відшкодування завданих збитків за рахунок майна, що знаходиться на окупованій території;

- відсутності можливості зібрати у повному обсязі матеріали, що характеризують особу, великої ймовірності повернення особи на тимчасово окуповану територію, що тягне за собою оголошення її у розшук та неможливість притягнення до кримінальної відповідальності;

- труднощів зі збирання матеріалів, що характеризують особу, зокрема, відомостей про попередні судимості та відбування покарання, що надалі може призвести до неправильної кваліфікації злочинних дій та призначення невідповідного вчиненому діянню покарання.

Потім прокурорам пропонували відповісти на запитання про основні причини вчинення злочинів ВПО. Ми одержали наступні результати: 39% зазначили, що основними причинами вчинення злочинів ВПО є нестача матеріальних ресурсів у вказаній категорії осіб для облаштування на новому місці проживання, що поставило їх у безвихідне становище; 29% зазначили, що основними причинами вчинення злочинів ВПО є проблеми адаптації на мирній території з вини самої особи; 16% вказали на психологічні причини, що виникли в особи внаслідок переміщення та сприяли вчиненню злочину; 12% зазначили, що основними причинами вчинення злочинів ВПО є проблеми адаптації на мирній території з вини окремих

членів суспільства, у тому числі посадових осіб; 4% вказали на проблему неможливості (неспроможності) адаптуватися до укладу життя, світогляду, менталітету, традицій тощо того чи іншого регіону України.

З метою виявлення схильності у ВПО до вчинення злочинів ще до переміщення на мирну територію респондентам було поставлено запитання: “Чи вчиняють внутрішньо переміщені особи на мирній території у більшості випадків злочини вперше, чи такі особи вчиняли злочини ще до моменту внутрішнього переміщення?” 70% прокурорів зазначили, що ВПО вчиняли злочини ще до моменту внутрішнього переміщення та, відповідно, 30% зазначили, що такі особи вчиняють злочини вперше.

В останньому запитанні анкети прокурори мали висловити думку стосовно ефективних заходів запобігання злочинності ВПО в Україні. Правоохоронці віддали перевагу наступним заходам: посилення державою соціально-економічної підтримки внутрішньо переміщених осіб (наприклад, установа квоти на робочі місця, сприяння наданню постійного житла з нормальними умовами проживання, інших пільг тощо) – 44%; посилення у внутрішньо переміщених осіб адаптаційних здібностей до життєвих труднощів (психологічна допомога, будь-які тренінги, курси тощо) – 26%; виховання державою і суспільством загалом толерантності один до одного – 16%; позбавлення соціальної допомоги тих внутрішньо переміщених осіб, які постійно зловживають своїм правом, а при вчиненні злочинів такими особами слід мінімально застосовувати пільгові норми Кримінального кодексу України – 9%; необхідно якомога ширше застосовувати пільгові норми Кримінального кодексу України й гарантувати в положеннях адміністративного, трудового та іншого законодавства пільгові норми для внутрішньо переміщених осіб, оскільки вони постраждали внаслідок конфлікту та повинні одержати максимальну підтримку від держави – 5%.

За результатами дослідження можна дійти таких висновків.

В областях найбільшої концентрації ВПО (а саме – у Донецькій, Луганській, Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській, Одеській областях та у місті Києві) спостерігається пропорційно найбільший відсоток позитивних відповідей прокурорів стосовно учинення злочинів ВПО.

Прокурори вказали на те, що внутрішнє переміщення зумовило низку негативних наслідків як для самих ВПО, так і для місцевих громад, представників органів державної влади та місцевого самоврядування. Тому ми вважаємо, що з позиції кримінологічної науки внутрішнє переміщення можна розглядати як фонове явище злочинності.

Під час виконання функції нагляду за додержанням законів у ході проведення досудового розслідування у правоохоронців виникають певні труднощі, як от: проблеми, зумовлені тим, що у ВПО відсутні документи

чи місце реєстрації або майно особи знаходиться на окупованій території; проблеми з ефективністю дієвості обраного запобіжного заходу (враховуючи мобільність ВПО, можливість повернутися на окуповану територію в обхід блокпостів тощо, чимало запобіжних заходів є законними, але не-ефективними); неможливість одержання матеріалів, що характеризують особу, а також вироків судів з окупованих територій, наслідком чого може стати неправильна кваліфікація діянь та встановлення невідповідної діянню міри покарання. Пошук шляхів усунення зазначених проблем може бути предметом подальших наукових досліджень.

Найефективнішими заходами запобігання злочинам, які вчиняють ВПО, прокурори вбачають посилення державою соціально-економічної підтримки таких осіб, з чим ми цілком погоджуємося.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Vidpovid Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy na zapyt Naukovo-doslidnoho instytutu vyvchennia problem zlochynnosti imeni akademika V.V. Stashysa NAPrN Ukrainy [Response of the Ministry of Social Policy of Ukraine to the request of the Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems named after Academician V.V. Stashis NALS of Ukraine] vid 21 bereznia 2017 roku № 34/o/208-17/221. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Proekti-normativnopravovih-aktiv.html> (accessed: 17.09.2018) (*in Ukrainian*).

Bibliography

Authored books

2. Lunjejev V, *Juridicheskaja statistika [Legal statistics]* (Jurist 2007) (*in Russian*).

Journal articles

3. Kalinina A, 'Vplyv immihraciinykh procesiv na stan zlochynnosti v Ukraini na pochatku XXI st.' ['Influence of immigration processes on the state of crime in Ukraine at the beginning of the XXI century'] (2014) 27 *Borotba zi zlochynnistiu* 237 (*in Ukrainian*).
4. Tarasenko Ju, 'Stavlennia ukrainskoho sociumu v mistakh koncentracii vnutrishno peremishchenykh osib (pereselentsiv) do, problemy zlochynnosti vnutrishno peremishchenykh osib (pereselentsiv) v Ukraini?' ['Attitude of the Ukrainian society in the cities of the concentration of internally displaced persons (migrants) to the problem of the crime of internally displaced persons in Ukraine'] (2018) 1 *National law journal: theory and practice* 161–167 (*in Ukrainian*).